

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาถึงกระบวนการตัดสินใจหย่าร้างและกระบวนการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้างของผู้หญิงในครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงความเป็นจริงทางสังคมในโลกเชิงประจักษ์ เพื่อศึกษาถึงภาวะเงื่อนไขของขั้นตอนที่ต่อเนื่องของกระบวนการ โดยมีจุดมุ่งหมายในการเข้าถึงและสะท้อนความเป็นจริงจากมุมมองหรือประสบการณ์ของผู้หญิงที่หย่าร้างเหล่านั้น ดังนั้นระเบียบวิธีที่ใช้และตรรกที่เป็นพื้นฐานของระเบียบวิธีเหล่านี้จะต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ ในการศึกษาครั้งนี้จึงใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของทฤษฎีการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ (symbolic interactionism) โดยการสังเกตและรับประสบการณ์ของกระบวนการดังกล่าวในสถานการณ์ตามธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นอิสระจากการแทรกแซงของผู้ศึกษา ที่เรียกว่า “วิธีการศึกษาแบบธรรมชาติ” (naturalistic inquiry) ของ Herbert Blumer ซึ่งได้เสนอจุดยืนของระเบียบวิธีนี้ว่า สังคมศาสตร์ไม่ควรใช้ตรรกและระเบียบวิธีของวิทยาศาสตร์กายภาพ เพราะประเด็นในการศึกษา (subject matter) มีลักษณะแตกต่างกัน (Blumer 1969 : 23,34,46 อ้างใน พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 102) ธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ของนักสังคมศาสตร์มีความแตกต่างจากธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ของนักวิทยาศาสตร์กายภาพ นั่นคือ มนุษย์กระทำต่อสิ่งต่างๆ จากพื้นฐานของการตีความหมายของสิ่งเหล่านั้น (Blumer 1969 : 2 อ้างใน พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 102-110) ดังนั้น มนุษย์จึงใช้ชีวิตอยู่ใน “โลกแห่งความหมาย” (meaningful world) จากจุดยืนดังกล่าว Blumer ได้ให้นัยสำคัญในด้านตรรกและระเบียบวิธีวิทยาหลายประการ ดังนี้

1. การวิจัย คือ กระบวนการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์

การทดลองใดๆที่เกี่ยวกับมนุษย์ คือ กระบวนการปฏิสังสรรค์ชนิดหนึ่ง ตรงข้ามกับการทดลองแบบอุดมคติของนักวิทยาศาสตร์กายภาพในการทดลองเกี่ยวกับมนุษย์ที่ผู้ทดลองไม่สามารถควบคุมตัวเราต่างๆได้ ซึ่งมีผลต่อผู้ถูกทดลองทุกแง่มุม ทั้งนี้เพราะผู้ถูกทดลอง คือ ผู้กระทำซึ่งเข้าสู่สถานการณ์ของการทดลอง พร้อมกับการนิยามสถานการณ์ของตนเอง และเมื่อเข้ามาแล้วก็ได้ทำการตีความและกำหนดความหมายต่างๆ ในระหว่างการปฏิสังสรรค์กับคนอื่นๆ ภายในห้องทดลอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การปฏิสังสรรค์ระหว่างมนุษย์เกี่ยวข้องกับกระบวนการตีความและเชื่อมประสานแนวการกระทำของแต่ละฝ่ายเข้าด้วยกัน การที่การปฏิสังสรรค์ได้เกิดขึ้น

ภายในห้องทดลอง ซึ่งผู้ทดลองพยายามควบคุมสถานการณ์และนำผู้ถูกทดลองเข้าสัมผัสกับตัวเร้าที่เขาต้องการศึกษาไม่ได้เปลี่ยนแปลงธรรมชาติของการกระทำของเขาเลย

2. ระเบียบวิธีวิจัยต้องได้รับการตรวจสอบจากโลกเชิงประจักษ์

ทุกแง่มุมของการวิจัยต้องได้รับการตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำตรงจากการทดสอบเชิงประจักษ์ ในการสร้างองค์ความรู้ทางสังคมนักวิจัยจะต้องเข้าไปคลุกคลีกับโลกเชิงประจักษ์อย่างใกล้ชิด ต้องตรวจสอบโลกเชิงประจักษ์อย่างละเอียดถี่ถ้วนและระมัดระวัง เพื่อให้สามารถมั่นใจได้ว่า ความคิดพื้นฐาน ข้อมูล มโนทัศน์ และการตีความถูกต้อง โดยโลกเชิงประจักษ์จะต้องนำหน้าระเบียบวิธีเสมอ ไม่มีระเบียบวิธีใดเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุด การยึดถือระเบียบวิธีใดวิธีหนึ่งจะทำให้ให้นักวิจัยเข้าสู่การครอบงำของ “กฎแห่งเครื่องมือ” (law of instrument) หมายความว่า การนิยามปัญหาสามารถตอบได้ด้วยระเบียบวิธีที่เรายึดถือและต้องการใช้เท่านั้น ในขณะเดียวกันระเบียบวิธีก็จำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบจากโลกเชิงประจักษ์เช่นกัน นั่นคือ นักวิจัยต้องเข้าไปสัมผัสอย่างใกล้ชิดกับโลกเชิงประจักษ์ตลอดเวลา และการยอมรับรู้ลักษณะเชิงกระบวนการของโลกเชิงประจักษ์

3. ผู้ศึกษาต้องสวมบทบาทของผู้ถูกศึกษา

นักสังคมศาสตร์ต้องสวมบทบาทของผู้ที่เขา กำลังศึกษา ในการทำความเข้าใจการกระทำของบุคคลเหล่านั้น นักวิจัยจะต้องมองเห็นวัตถุต่างๆ ของคนเหล่านั้นเหมือนที่พวกเขาเห็นหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ บุคคลกระทำต่อสิ่งต่างๆ โดยอาศัยพื้นฐานของความหมายที่สิ่งเหล่านี้มีต่อพวกเขา ไม่ใช่จากพื้นฐานความหมายของสิ่งเหล่านั้นตามสายตาของนักวิชาการซึ่งเป็นคนนอก

4. ต้องใช้มโนทัศน์เร้ารู้สึกมากกว่ามโนทัศน์เชิงนิยาม

มโนทัศน์เชิงนิยามเป็นลักษณะร่วมของกลุ่มวัตถุประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเด่นและตายตัว เป็นเครื่องมือในการบ่งชี้ตัวอย่างต่างๆ และให้ข้อกำหนดในสิ่งที่จะต้องเห็น ในขณะที่มโนทัศน์เร้ารู้สึก เป็นการให้สิ่งอ้างอิงและชี้แนะแนวทางในการเข้าสู่ตัวอย่างเชิงประจักษ์มากกว่าเป็นตัวกำหนดสิ่งที่จะต้องสังเกต จึงมีความยืดหยุ่นหรือปรับเชื่อมเข้ากับโลกเชิงประจักษ์ได้มากกว่า นักสังคมวิทยามักใช้มโนทัศน์เร้ารู้สึกมากกว่าเพราะปรากฏการณ์ทางสังคมมักแสดงออกในวิถีทางที่แตกต่างกันและมีพื้นฐานมาจากการตีความของมนุษย์ โดยจะต้องระบุตำแหน่งของปรากฏการณ์

ทางสังคมในขอบข่ายของมโนทัศน์ แล้วค้นหาลักษณะร่วมของปรากฏการณ์เหล่านี้โดยการตรวจสอบมโนทัศน์ดังกล่าวในการแสดงออกที่แตกต่างกันของปรากฏการณ์เหล่านี้

5. ต้องใช้ตัวแบบสมมุติฐานเชิงกระบวนการ

“ตัวแบบสมมุติฐานเชิงกลไก” (mechanical models of causation) สามารถใช้ได้ ในวิทยาศาสตร์กายภาพ โดยมีหลักเบื้องต้น คือ ปรากฏการณ์ที่สังเกตได้ทั้งหมดเป็นผลมาจากปัจจัยที่สามารถระบุได้ชุดหนึ่ง (เป็นสาเหตุ) ซึ่งปรากฏอยู่ก่อนหน้า กล่าวคือ เป็นการระบุถึงภาวะเงื่อนไขระหว่างสาเหตุและผลที่เกิดขึ้นที่สามารถสังเกตเห็นได้ ในขณะที่สังคมศาสตร์ต้องใช้ “ตัวแบบสมมุติฐานเชิงกระบวนการ” (processual models of causation) คือ กระบวนการชนิดหนึ่งต้องปรากฏขึ้นเสมอจึงจะทำให้ปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตเห็นได้เกิดขึ้น ซึ่งผลผลิตขึ้นมาโดยกระบวนการพัฒนาการ โดยขั้นตอนแรกๆ มิได้เป็นตัวกำหนดขั้นตอนต่อไปโดยอัตโนมัติ ดังนั้น หน้าที่ของนักสังคมศาสตร์ คือ การค้นหาขั้นตอนต่างๆ ที่จำเป็นต่อการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์นั้นๆ และการดำรงอยู่ของปรากฏการณ์นั้นๆ “ตัวแบบสมมุติฐานเชิงกลไก” ไม่เหมาะสมในการศึกษาการกระทำของมนุษย์ เพราะมนุษย์กระทำต่อสถานการณ์ต่างๆ ภายใต้พื้นฐานของการตีความหมายของสถานการณ์เหล่านี้ การตีความหมายของมนุษย์ไม่ได้ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าจากปัจจัยที่เกิดก่อนหน้านี้ แม้ว่าปัจจัยที่เกิดก่อนหน้านี้จะเข้ามาอยู่ร่วมในการตีความสถานการณ์ แต่ไม่ใช่ตัวกำหนดล่วงหน้า เนื่องจาก “การตีความเป็นกระบวนการก่อรูปหรือสร้างสรรค์โดยตัวของมันเอง” ซึ่งต้องทำความเข้าใจในฐานะที่เป็นผลของกระบวนการพัฒนาการ

สิ่งที่สำคัญคือ Blumer เชื่อว่า ระเบียบวิธีและตรรกที่เป็นพื้นฐานของระเบียบวิธีในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมจะต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ที่จะศึกษา ซึ่งแสดงออกในวลีที่ได้รับการกล่าวอ้างอยู่บ่อยๆ คือ “จงเคารพต่อธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์และจัดระเบียบจุดยืนทางระเบียบวิธีที่สะท้อนให้เห็นความเคารพดังกล่าว” เนื่องจากระเบียบวิธีที่นักวิทยาศาสตร์กายภาพใช้ไม่สอดคล้องกับลักษณะของโลกเชิงประจักษ์ทางสังคม ดังนั้น จึงไม่ควรใช้ระเบียบวิธีของนักวิทยาศาสตร์กายภาพในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ ซึ่ง Blumer ได้พัฒนาระเบียบวิธีที่สอดคล้องเหมาะสมกับลักษณะของโลกเชิงประจักษ์ของนักสังคมศาสตร์ขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว ที่เรียกว่า “ระเบียบวิธีศึกษาแบบธรรมชาติ”

โดย Blumer ได้แบ่งวิธีการศึกษาแบบธรรมชาติออกเป็นสองขั้นตอน คือ

1. ขั้นการค้นคว้า (Exploration)

“การค้นคว้า” ประกอบไปด้วยภารกิจที่สัมพันธ์กันสามประการ (Blumer 1969: 40 อ้างใน พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 112-115) คือ ประการแรก นักวิจัยต้องเข้าไปคลุกคลีทำความเข้าใจความคุ้นเคยกับปรากฏการณ์ที่จะศึกษาอย่างใกล้ชิด ประการที่สอง การพัฒนาและปรับปรุงความแจ่มชัดรัดกุมของการสร้างแนวความคิดของการศึกษา (conceptualization) สร้างความเฉียบคมให้กับความคิดเกี่ยวกับปัญหาที่ศึกษา ชนิดของความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีแนวต่างๆ รวมทั้งชนิดของความสัมพันธ์ต่างๆ ที่ควรจะได้รับตรวจสอบและข้อมูลเชิงพรรณนาต่างๆ ที่ต้องทำการวิเคราะห์ ซึ่งภารกิจทั้งสองประการมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากนักวิจัยต้องใช้ความรู้ที่ได้จากการเข้าไปคลุกคลีและสร้างความคุ้นเคยกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษา เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาและปรับปรุงความแจ่มชัดรัดกุมของกระบวนการสร้างแนวความคิดในการศึกษา ซึ่ง “การค้นคว้า” ไม่ใช่เป็นการศึกษาโดยใช้ “จิตที่ว่างเปล่า” (blank mind) แต่เป็นการศึกษาโดยจิตที่ “เปิดกว้าง” (open mind) โดยใช้เทคนิคในการค้นคว้า เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) การสร้างประวัติชีวิต การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interviews) การอ่านจดหมาย หรืออนุทินส่วนตัว หรือการปริทัศน์เอกสารของทางราชการ เทคนิคเหล่านี้จะทำให้นักวิจัยสามารถเข้าถึงภาพของปรากฏการณ์ตามสายตาของผู้ที่อยู่ร่วมในปรากฏการณ์นั้นๆ ได้อย่างแท้จริง ภารกิจสุดท้าย คือ ต้องพรรณนาอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ศึกษา เนื่องจากปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมดสิ้นสมบูรณ์ เราไม่สามารถพรรณนาลักษณะของปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้น นักวิจัยต้องใช้ความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีเพื่อนำแนวทางและกำหนดขอบเขตของการพรรณนาปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษา

2. ขั้นการพินิจสอบสวน (inspection)

ในขั้นตอนนี้ข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าจะถูกนำมาวิเคราะห์ โดยมีรายละเอียดและวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ คือ การพัฒนาความคิดรากฐานทางทฤษฎีและความสัมพันธ์ทั้งหลายที่ผลการค้นคว้าชี้ให้เห็นว่ามีความสำคัญ ซึ่งประกอบไปด้วยภารกิจที่สำคัญสองประการ คือ การพัฒนามโนทัศน์และการสร้างข้อเสนอทางทฤษฎี

การพัฒนามโนทัศน์ เป็นการค้นหาลักษณะร่วมของตัวอย่างเชิงประจักษ์ โดยมีวิธีในการดำเนินงาน คือ ประการที่หนึ่ง ทำการเปรียบเทียบตัวอย่างเชิงประจักษ์ต่างๆ ที่อยู่ในขอบข่ายความคิดพื้นฐานหนึ่งๆ โดยพยายามดึงลักษณะร่วมเชิงการวิเคราะห์ของตัวอย่างเหล่านั้นออกมา การค้นพบลักษณะร่วมของความคิดพื้นฐานก็คือ “มโนทัศน์ที่ค้นพบนั่นเอง” หลังจากนั้นก็ทำการเปรียบเทียบตัวอย่างเชิงประจักษ์อื่นๆ กับมโนทัศน์ดังกล่าวเพื่อทำการปรับปรุงความแจ่มชัดรัดกุมของลักษณะร่วมเชิงการวิเคราะห์ต่อไป ซึ่งกระบวนการนี้จะดำเนินการไปจนกระทั่งได้ตรวจสอบแล้วว่าตัวอย่างเชิงประจักษ์อื่นๆ ที่อยู่ภายใต้ขอบข่ายความคิดพื้นฐานไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมโนทัศน์นั้นๆ ผลที่ได้ คือ มโนทัศน์เรารู้สึกที่พัฒนาแล้วนั่นเอง

การสร้างข้อเสนอทางทฤษฎี เป็นการโยงมโนทัศน์เข้าด้วยกัน ต้องแยกแยะความสัมพันธ์ชุดต่างๆ ระหว่างความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีซึ่งได้รับการชี้แนะหรือปรากฏให้เห็นในระหว่างขั้นตอนการค้นคว้า ภารกิจนี้คล้ายคลึงกับกระบวนการที่ใช้ในการพัฒนามโนทัศน์เรารู้สึก คือ ขั้นตอนแรก ตรวจสอบตัวอย่างความสัมพันธ์เชิงประจักษ์ต่างๆ ระหว่างตัวอย่างเชิงประจักษ์ของความคิดพื้นฐานต่างๆ ที่มีอยู่ ขั้นตอนต่อไปเป็นการเปรียบเทียบตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดพื้นฐานที่เกิดขึ้นจริงและจากการเปรียบเทียบ โดยแยกแยะลักษณะความสัมพันธ์แบบต่างๆ ออกมาให้ชัดเจน ขั้นตอนสุดท้ายเมื่อแยกแยะลักษณะความสัมพันธ์แบบต่างๆ ออกจากกันแล้ว ต้องทำการเปรียบเทียบตัวอย่างของความสัมพันธ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นในกรณีอื่นๆ กับแบบความสัมพันธ์ที่ค้นพบเพื่อพัฒนาและปรับปรุงให้มีความแจ่มชัดรัดกุมมากยิ่งขึ้น เมื่อตรวจสอบตัวอย่างของความสัมพันธ์อื่นๆ แล้วว่าไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแบบความสัมพันธ์เหล่านั้นแล้ว ถือได้ว่าสามารถแยกแยะความสัมพันธ์นั้นๆ ได้อย่างชัดเจนแล้ว หรือที่ Blumer เรียกว่า “ได้ตรึงมันแน่นแล้ว” นักวิจัยทำการกระบวนการนี้ซ้ำๆ จนกระทั่งได้แยกแยะความสัมพันธ์แบบต่างๆ ระหว่างความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีทั้งหลายที่ได้รับการชี้แนะในระหว่างการค้นคว้าจนหมดสิ้นแล้ว จึงถือได้ว่าเสร็จสิ้นกระบวนการ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ระบียบวิธีการศึกษาแบบธรรมชาติมีความสมบูรณ์ในเชิงตรรกในแง่ที่ว่า วิธีการนี้เป็นทั้งวิธีการค้นหาและวิธีพิสูจน์ทฤษฎีเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษาในขณะเดียวกัน โดยในระหว่างขั้นการพินิจสอบสวน นักวิจัยทำการสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีโดยการเปรียบเทียบโครงร่างความคิด (provisional versions) กับข้อมูลเชิงพรรณนาที่ได้ในระหว่างการค้นคว้า ดังนั้น ข้อเสนอทางทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นมาจึงได้รับการพิสูจน์จากการสังเกตเชิงประจักษ์จากผู้วิจัยแล้วอย่างน้อยหนึ่งครั้ง

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ ผู้หญิงที่หย่าร้างกับสามีโดยมีการแต่งงานที่ถูกต้องตามประเพณี ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายและสังคมรับรู้ และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันจนสามีภรรยา จำนวน 11 คน ในจำนวนนี้เป็นอาจารย์ 3 คน เป็นแอร์โฮสเตส 3 คน ทำงานโรงแรม 2 คน ประกอบอาชีพส่วนตัว 1 คน ทำงานบริษัทเอกชน 1 คน และเป็นพยาบาล 1 คน โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ที่หย่าร้างมาแล้วไม่น้อยกว่า 2 ปี โดยอ้างอิงจากผลการศึกษาของ Clapp (2000) เกี่ยวกับการหย่าร้างและการเริ่มต้นชีวิตใหม่พบว่า โดยเฉลี่ยแล้วในสังคมตะวันตกบุคคลที่หย่าร้างจะใช้ระยะเวลาในการปรับตัวให้เข้าสู่ภาวะปกติภายหลังการหย่าร้างประมาณ 2 ปี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พวกเขาต้องเผชิญกับประสบการณ์และความรู้สึกคล้ายๆกันในระหว่างกระบวนการปรับตัว เนื่องจากผู้วิจัยไม่พบรายงานผลการศึกษาวิจัยในประเทศไทยที่เกี่ยวกับระยะเวลาในการปรับตัวหรือการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้างของผู้หญิง

การค้นหากลุ่มตัวอย่าง

ปรากฏการณ์การหย่าร้างของคู่สมรสในสังคมไทยผู้หญิงมักถูกมองในแง่ที่ไม่ดี ถูกตำหนิจากสังคมถึงความผิดปกติหรือความบกพร่องบางประการที่ทำให้ต้องหย่าร้างกับสามี ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงที่หย่าร้างกับสามีจึงเป็นประเด็นที่มองว่าไม่ควรเปิดเผยต่อสาธารณชน เป็นเรื่องส่วนตัวภายในครอบครัวของบุคคลนั้นๆ และมีความละเอียดอ่อนเกินกว่าที่บุคคลภายนอกจะสามารถเข้าใจได้ การค้นหาและการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างจึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก แต่เนื่องจากผู้วิจัยแต่งงานแล้วและเพื่อนส่วนใหญ่ก็อยู่ในวัยที่แต่งงานแล้วเช่นกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นด้วยการพูดคุยบุคคลที่รู้จักสองคน คือ คนแรกเป็นเพื่อนสนิทของผู้วิจัยที่ผ่านการหย่าร้างมาแล้ว ซึ่งอดีตสามีของเธอก็เป็นเพื่อนของผู้วิจัยด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยจึงรับทราบเรื่องราวของพวกเขามาตลอดตั้งแต่สมัยที่ยังเรียนหนังสือเป็นเพื่อนกัน เป็นแฟนกันจนแต่งงานและหย่าร้างในที่สุด เพื่อนคนนี้มิอาชีฟเป็นแอร์โฮสเตสประจำสายการบินแห่งหนึ่ง โดยประกอบอาชีพนี้มาตั้งแต่จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี เธอเป็นผู้หญิงที่หน้าตาสวยและมีบุคลิกภาพที่ดี ส่วนคนที่สองเป็นรุ่นพี่ที่เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ภายหลังจากการพูดคุยถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยแล้ว เพื่อนและรุ่นพี่คนนี้ก็ยินดีที่จะให้ความร่วมมือ ในกรณีของเพื่อนที่เป็นแอร์โฮสเตสนั้น ถึงแม้ว่าผู้วิจัยจะรับทราบเรื่องราวของเธออย่างละเอียดมาโดยตลอด ตั้งแต่การรับรู้ว่ามีสามีของเธอไปมีผู้หญิงอื่นจนกระทั่งตัดสินใจหย่าร้างและการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้างจากการบอกเล่าและการปรึกษาหารือของเธอเอง แต่ผู้วิจัยก็ต้องพูดคุยกับเธออีกครั้ง เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่

ละเอียดลึกซึ้งและเพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์การหย่าร้างในครั้งนี้ และจากการได้พูดคุยกับเพื่อนคนนี้ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบข้อมูลว่ายังมีเพื่อนของเธอทั้งที่เป็นแอริโฮสเททและเพื่อนสมัยเรียนมัธยมที่หย่าร้างกับสามี ผู้วิจัยจึงขอให้เพื่อนคนนี้ช่วยติดต่อเพื่อนของเธอให้กับผู้วิจัยได้รู้จัก โดยให้ข้อมูลเบื้องต้นว่า ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษากระบวนการในการตัดสินใจหย่าร้างและกระบวนการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้าง ผลการศึกษาค้างครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่องานทางด้านวิชาการในการพยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์การหย่าร้างที่มีเพิ่มมากขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน โดยไม่ได้มองว่าเป็นประเด็นปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไขและไม่ได้นำความคิดของบุคคลทั่วไปในสังคมมาตำหนิ หรือตัดสินว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่มีเป้าหมายหลักในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้จากมุมมองของผู้หญิงที่ผ่านการหย่าร้างมาแล้ว โดยผู้วิจัยจะรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูลทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นการปกปิดชื่อจริงนามสกุลจริงทั้งของกลุ่มตัวอย่างและอดีตสามีของกลุ่มตัวอย่าง รวมถึงสถานที่ทำงาน นอกเหนือจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้รับการแนะนำจากเพื่อนสนิทของผู้วิจัยแล้ว ก็ยังมีกลุ่มตัวอย่างในอาชีพอื่นๆ ที่ได้รับการแนะนำจากกลุ่มตัวอย่างคนอื่นๆ และรุ่นพี่ที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เมื่อกลุ่มตัวอย่างตอบตกลงและยินยอมให้ความร่วมมือ ผู้วิจัยจึงโทรศัพท์ไปพูดคุยเบื้องต้นด้วยตัวเองเพื่อทำความรู้จักและพูดถึงเป้าหมายในการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง โดยผู้วิจัยจะโทรศัพท์ไปนัดหมายวัน เวลา และสถานที่เพื่อสัมภาษณ์ในครั้งต่อไป จากการพูดคุยทางโทรศัพท์ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกสบายใจมากขึ้น จากที่เคยกังวลว่าจะได้รับความร่วมมือหรือไม่ โดยกลุ่มตัวอย่างบางคนก็พูดในลักษณะที่ออกตัวว่าเรื่องราวของเธอไม่มีอะไรน่าสนใจมากนัก แต่ก็ยินดีที่จะให้ข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยก็ยังไม่แน่ใจว่าจะได้รับข้อมูลในเชิงลึกมากน้อยแค่ไหน เนื่องจากเรื่องที่ศึกษาเป็นประเด็นส่วนตัวและละเอียดอ่อนเกินกว่าที่บุคคลภายนอกจะเข้าใจได้ กลุ่มตัวอย่างอาจจะเลือกที่จะเปิดเผยและไม่เปิดเผยในบางประเด็นที่ไม่ต้องการให้บุคคลอื่นรับรู้ ซึ่งจะทำให้ข้อมูลขาดความลึกซึ้งและความชัดเจนในบางประเด็น ประกอบกับการพูดคุยถึงเหตุการณ์เชิงลึกบางอย่างอาจจะ เป็นสิ่งที่กลุ่มตัวอย่างไม่ต้องการที่จะรู้ขึ้น การนำกลับมาพูดคุยอีกครั้งเป็นเสมือนการตอกย้ำความรู้สึกที่ไม่ดี กลุ่มตัวอย่างอาจจะรู้สึกแหย่หรือไม่อยากพูดถึงอีก ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยต้องตระหนักอยู่เสมอในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเข้าถึงกลุ่มตัวอย่าง

หลังจากที่ผู้วิจัยได้มีการพูดคุยกับกลุ่มตัวอย่างคนแรกที่เป็นเพื่อนสนิทของผู้วิจัยเอง และรุ่นพี่ที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ทำให้ตัดปัญหาในเรื่องของการสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยออกไปได้ จึงไม่มีความยากลำบากมากนักในช่วงเริ่มต้นของการค้นหากลุ่มตัวอย่าง จากนั้นผู้วิจัยจึงขอให้

เพื่อนสนิทและรุ่นพี่แนะนำให้แนะนำบุคคลอื่นๆ ที่หย่าร้างกับสามีต่อไป โดยผู้วิจัยเริ่มต้นจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นเพื่อนที่มีอาชีพแอร์โฮสเตส และกลุ่มตัวอย่างที่เป็นรุ่นพี่ที่เป็นอาจารย์อยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง และขอให้กลุ่มตัวอย่างที่ถูกสัมภาษณ์ไปแล้วแนะนำกลุ่มตัวอย่างคนอื่นๆ ต่อไป ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยได้กลุ่มตัวอย่างที่ขยายวงกว้างออกไปมากยิ่งขึ้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เนื่องจากประเด็นการวิจัยเป็นเรื่องส่วนตัวที่กลุ่มตัวอย่างอาจจะไม่ต้องการที่จะเปิดเผยให้สาธารณชนรับทราบ ดังนั้นกลุ่มตัวอย่างบางรายที่ผู้วิจัยโทรศัพท์ไปติดต่อในครั้งแรกและได้เล่าถึงที่มาและวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้ฟัง ซึ่งได้มีการพูดคุยกันเป็นอย่างดีและกลุ่มตัวอย่างยินดีที่จะให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากนั้นผู้วิจัยก็ได้โทรศัพท์กลับไปอีกครั้งเพื่อนัดวัน เวลา และสถานที่เพื่อสัมภาษณ์ แต่ปรากฏว่าเธอไม่รับโทรศัพท์ ตอนแรกผู้วิจัยคิดว่าเธอคงติดธุระหรือกำลังยุ่งอยู่ไม่สามารถรับโทรศัพท์ได้ ผู้วิจัยจึงโทรศัพท์กลับไปอีกหลายครั้งจนแน่ใจแล้วว่าเธอคงไม่รับสาย ซึ่งอาจจะเป็นเพราะเธอเปลี่ยนใจไม่ต้องการที่จะให้ข้อมูลแล้วก็เป็นได้ หรือเป็นเพราะตอนที่ผู้วิจัยโทรศัพท์ติดต่อไปในครั้งแรกนั้นเธออาจจะยังไม่ทันตั้งตัวและเกรงใจที่จะตอบปฏิเสธ ในขณะที่บางรายก็ตอบปฏิเสธตามตรงหลังจากที่ผู้วิจัยโทรศัพท์กลับไปในครั้งที่สอง โดยให้เหตุผลว่าไม่ค่อยสะดวกในเรื่องของเวลาและที่สำคัญคือ ไม่ค่อยอยากพูดถึง หรือไม่อยากรื้อฟื้นเรื่องเก่าๆ ถึงแม้เวลาจะผ่านมานานพอสมควรแล้วแต่ก็ยังฝังใจในสิ่งที่ไม่ดี หรือบางรายก็ตอบปฏิเสธตั้งแต่ครั้งแรกที่ผู้วิจัยโทรศัพท์ไปติดต่อ เพราะตอนแรกที่พวกเขาคูยกับกลุ่มตัวอย่างที่ติดต่อให้นั้น พวกเขาเข้าใจว่าเป็นการตอบแบบสอบถามเป็นข้อๆ แต่พอทราบว่าเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกก็รู้สึกไม่ค่อยสะดวกที่จะให้สัมภาษณ์เท่าไรนัก

ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่ยินดีให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์ครั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างที่เพื่อนสนิทของผู้วิจัยแนะนำให้รู้จัก ซึ่งบางคนผู้วิจัยก็พอรู้จักบ้างแต่ไม่สนิทมากนัก และอีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพื่อนสนิทของกลุ่มตัวอย่างที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์และพูดคุยกันจนคุ้นเคยในระดับหนึ่ง โดยได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับเพื่อนของพวกเขา ภายหลังจากที่ได้มีการพูดคุยกันทางโทรศัพท์ และได้เล่าถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้ฟัง หลังจากนั้นก็ได้มีการนัดวัน เวลา และสถานที่เพื่อสัมภาษณ์พูดคุย โดยกลุ่มตัวอย่างที่เป็นเพื่อนสนิทและรุ่นพี่ของผู้วิจัย ซึ่งนอกเหนือจากการใช้สถานที่ร้านอาหารแล้ว ผู้วิจัยยังสามารถไปที่บ้านพักของพวกเขาได้อย่างสะดวก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มตัวอย่างคนหนึ่งที่เป็นแอร์โฮสเตส ซึ่งได้รับการแนะนำจากเพื่อนสนิทของผู้วิจัย และเป็นรุ่นน้องที่มหาวิทยาลัยตอนเรียนหนังสือในระดับปริญญาตรี ทำให้ในครั้งแรกที่โทรศัพท์ไปพูดคุย

เบื้องต้นสามารถสร้างความคุ้นเคยได้ไม่ยาก แม้ว่าจะไม่ได้มีความสนิทสนมกันมากนักในระหว่างที่เรียนหนังสือ เพียงแต่เคยเห็นหน้ากันและทักทายกันในบางโอกาสเท่านั้น สำหรับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นแอริโฮสเตท แม้ว่าจะย้ายไปประจำอยู่ที่สนามบินสุวรรณภูมิ แต่ก็ยังคงมีที่พักอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ผู้วิจัยจึงมีความสะดวกในการติดต่อเพื่อพูดคุย

สำหรับกลุ่มตัวอย่างบางคนที่ทำงานโรงแรมนั้น ด้วยลักษณะงานทำให้พวกเขาต้องมีการเดินทางไปติดต่อลูกค้าทั้งในกรุงเทพฯ ต่างจังหวัด และต่างประเทศอยู่เป็นประจำ ทำให้ในครั้งแรกที่โทรศัพท์ไปติดต่อนั้น ผู้วิจัยต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรกว่าจะได้พูดคุยกันอย่างจริงจัง จนถึงขนาดที่ทำให้ผู้วิจัยมีความคิดว่าคงต้องหากกลุ่มตัวอย่างใหม่ เพราะไม่แน่ใจว่าจะได้รับความร่วมมือหรือไม่และผู้วิจัยค่อนข้างเกรงใจเนื่องจากรับทราบข้อมูลว่าพวกเขาไม่ค่อยมีเวลว่างมากนัก แต่หลังจากได้พูดคุยกันทางโทรศัพท์ในครั้งแรกก็ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกคลายความกังวลขึ้นมาได้มาก เพราะกลุ่มตัวอย่างพูดคุยด้วยความเป็นกันเองและยินดีที่จะให้ความร่วมมือ โดยแสดงความกระตือรือร้นที่จะหาวันเวลาง่ายให้กับผู้วิจัยเพื่อนัดสัมภาษณ์พูดคุยในครั้งต่อไป ถึงแม้ว่าพวกเขาจะมีเวลาง่ายไม่มากนักก็ตาม สถานที่นัดพบก็จะมีทั้งร้านอาหารของโรงแรม ร้านอาหารในห้างสรรพสินค้าใกล้ๆ กับโรงแรมที่พวกเขาทำงาน และสถานที่พักอาศัยของพวกเขา และเนื่องจากกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ไม่เคยพบเห็นหน้ากันมาก่อน ยกเว้นในกรณีที่เป็นรุ่นน้องที่มหาวิทยาลัยตอนเรียนในระดับปริญญาตรี ซึ่งเคยเห็นหน้ากันมาบ้างแต่ก็นานมากแล้ว ดังนั้น เมื่อไปถึงที่นัดหมายก็จะมีการโทรศัพท์ติดต่อกันอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพบเจอกันเป็นครั้งแรกก็เป็นธรรมดาของคนที่ไม่เคยรู้จักกันหรือคุ้นเคยกันมาก่อนก็อาจจะทำให้รู้สึกแปลกๆ อยู่บ้าง แต่ด้วยความที่เป็นผู้หญิงเหมือนกันและอยู่ในวัยที่ไม่แตกต่างกันมากนัก โดยมีอายุอยู่ในช่วง 34-44 ปี คือมีทั้งที่เป็นพี่ เป็นเพื่อน และเป็นน้อง ประกอบกับผู้วิจัยก็แต่งงานแล้วเช่นกัน จึงทำให้การเริ่มต้นสนทนาเป็นไปอย่างไม่ลำบากยากเย็นนัก ด้วยความโชคดีอีกประการหนึ่ง คือ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ค่อนข้างเป็นผู้หญิงยุคใหม่ มีความมั่นใจในตัวเองสูง ซึ่งอาจจะเป็นเพราะลักษณะของอาชีพและหน้าที่การงานที่ทำให้พวกเขามีบุคลิกภาพที่โดดเด่นและมั่นใจ นอกจากนี้บางรายยังบอกกับผู้วิจัยว่า “ในความคิดพี่นะ..พี่ว่าสังคมเมืองอย่างกรุงเทพฯ มีผู้หญิงที่หย่ากับสามีมากมาย โดยเฉพาะผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้าน ใครถามพี่..พี่ก็เล่า แต่ถ้าไม่ถามก็ไม่ว่าจะเล่าไปทำไม” ในขณะที่บางรายพอรู้ว่าผู้วิจัยกำลังศึกษาระดับปริญญาโทอยู่ที่คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เธอก็บอกว่า “จบจากที่นั่นเหมือนกัน สมัยเรียนอาจารย์ให้ทำรายงาน เคยไปเยี่ยม thesis ของคณะนี้มาอ่าน อ่านแล้วสนุกดีนะ มันแปลกดี บางเรื่องแค่ชื่อเรื่องก็แปลกแล้ว พออ่านแล้วก็ทำให้รู้ข้อมูลบางอย่างที่ไม่เคยรู้มาก่อน ดีคะ...” ถึงแม้ว่าพวกเขาจะเป็นผู้หญิงยุคใหม่ที่มีความมั่นใจในตัวเอง

แต่กลุ่มตัวอย่างบางรายก็ยังคงมีความกังวลว่า ผู้วิจัยจะใช้ชื่อจริงนามสกุลจริงและต้องมีรูปของพวกเธอลงประกอบการสัมภาษณ์หรือไม่ ซึ่งพวกเธอให้เหตุผลเพิ่มเติมว่าไม่อยากให้ไปกระทบกับบุคคลอื่น เช่น ลูก คนในครอบครัวของเธอเอง พ่อแม่ พี่น้อง และครอบครัวของอดีตสามีทั้งครอบครัวเดิมและครอบครัวใหม่ ซึ่งผู้วิจัยก็ให้การยืนยันว่าจะไม่มีการใช้ชื่อจริงนามสกุลจริงและไม่มีการลงรูปภาพของพวกเธออย่างเด็ดขาด เพราะสิ่งเหล่านี้ถือเป็นการกระทำผิดต่อจรรยาบรรณของนักวิจัย

โดยในครั้งแรกๆที่มีการสัมภาษณ์พูดคุยกันนั้น ผู้วิจัยจะใช้วิธีการสังเกตดูว่ากลุ่มตัวอย่างยินดีที่จะให้ข้อมูลมากน้อยแค่ไหน และมีความไว้วางใจผู้วิจัยบ้างหรือไม่ ซึ่งจะเป็นการพูดคุยถึงภูมิหลังต่างๆไป ยังไม่มีการเจาะลึกในรายละเอียดมากนัก เช่น ลักษณะของครอบครัวเดิมเป็นอย่างไร จบการศึกษาระดับไหนและจากที่ไหน เคยประกอบอาชีพอะไรมาบ้าง รู้จักกับอดีตสามีได้อย่างไร คบกันกี่ปีจึงตัดสินใจแต่งงาน มีบุตรหรือไม่ และการดำเนินชีวิตภายหลังจากแต่งงานเป็นอย่างไร เพื่อสร้างความคุ้นเคยและความเป็นกันเองระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มตัวอย่างให้มีเพิ่มมากขึ้น ไม่รู้สึกเหมือนกำลังพูดคุยอยู่กับคนแปลกหน้ามากนัก หลังจากนั้นผู้วิจัยจะตั้งเป็นคำถามกว้างๆเพื่อให้พวกเธอเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการหย่าร้างให้ฟัง ซึ่งผู้วิจัยจะมีการตั้งคำถามที่เจาะลึกในบางประเด็นต่างๆที่สนใจต่อไป โดยในครั้งแรกพวกเธอจะพูดคุยในลักษณะเป็นคำตอบสั้นๆ ยังไม่มีรายละเอียดมากนัก แต่ภายหลังจากมีความคุ้นเคยกันแล้ว พวกเธอก็เปิดใจที่จะเล่าเรื่องราวต่างๆได้อย่างละเอียดมากขึ้น สามารถให้ข้อมูลเจาะลึกในประเด็นที่สำคัญได้เป็นอย่างดี

การสัมภาษณ์ (interviews)

การสัมภาษณ์เป็นศิลปะทางสังคมวิทยา (art of sociological socialability) เป็นวิธีการที่ธรรมดาที่สุดและมีพลังที่สุดสำหรับนักสังคมวิทยาในการทำความเข้าใจสังคมมนุษย์ การสัมภาษณ์โดยตัวของมันเองเป็นเครื่องมือในการขุดค้น (digging tool) ขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่ถูกศึกษาด้วย (the object) เพราะการสัมภาษณ์คือการปฏิสังสรรค์รูปแบบหนึ่ง (Fontana and Frey 1994: 361 อ้างใน โสพิน หนูแก้ว 2544 : 26) การสัมภาษณ์เป็นการสอบถามที่ครอบคลุมประสบการณ์ของผู้ที่ถูกรับศึกษา ต้องเรียนรู้เกี่ยวกับโลกในการดำเนินชีวิตของผู้ถูกศึกษา ต้องทำให้ระดับของความไว้วางใจ (trust) เพิ่มขึ้น ทำให้ผู้ถูกศึกษาเต็มใจที่จะให้ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในประสบการณ์ของพวกเขา เป็นการสัมภาษณ์ที่เปิดกว้างและครอบคลุมเพื่อให้เกิดความเข้าใจในสถานการณ์ชีวิตของผู้ถูกศึกษา โดยปกติแล้วลักษณะการสัมภาษณ์อาจไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนและแน่นอน แต่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และการมีส่วนร่วมในสถานการณ์นั้นๆ ต้องฟังอย่างระมัดระวังและเต็มใจที่

จะเปิดรับข้อมูล ซึ่งจะสะท้อนความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์ของผู้ถูกศึกษา การสัมภาษณ์จะมีลักษณะที่ผ่อนคลาย โดยต้องเปิดโอกาสให้ผู้ถูกศึกษาได้มีโอกาสถามกลับหรือมีการโต้ตอบซึ่งกันและกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้ถูกศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้การทำความเข้าใจสิ่งที่อยู่ภายในตัวบุคคลบรรลุผลสำเร็จ (Robert Plus 1996) เป็นการสัมภาษณ์ที่ Douglas (1985) เรียกว่า การสัมภาษณ์อย่างกระตือรือร้น (creative interview) คือ การที่คนสองคนหรือมากกว่ามีความกระตือรือร้นและเปิดเผยในการร่วมรับรู้ประสบการณ์ชีวิตและทำความเข้าใจในตัวตนซึ่งกันและกัน (Denzin 1989: 103 อ้างใน โสพิน หนูแก้ว 2544 : 26) หากไม่มีลักษณะดังกล่าวแล้ว นักวิจัยจะไม่สามารถประสบความสำเร็จในการทำความเข้าใจโลกในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้ถูกศึกษาจากจุดยืนของพวกเขาได้เลย

โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของการปฏิสังสรรค์ซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่าสำหรับนักวิจัย คือ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นความพยายามในการค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมมากขึ้นเกี่ยวกับสถานการณ์และบุคคลเป็นการสนทนาซึ่งกันและกันระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์ในสถานการณ์ที่เข้าร่วม ผู้วิจัยเป็นทั้งผู้ถามคำถามและผู้ตอบคำถาม ผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์และสมาชิกคนอื่น ๆ มีความรู้สึก ความเป็นกันเอง ความคิด และข้อมูลร่วมกัน การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจะดำเนินไปตามบริบทของสถานการณ์นั้น การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจะไม่มีกำหนดจำนวนคำถามและเวลาในการสัมภาษณ์ นักวิจัยสามารถถามผู้ถูกสัมภาษณ์คนหนึ่งด้วยคำถามหนึ่งคำถามและสามารถถามบุคคลอื่น ๆ ด้วยคำถามหลายคำถามได้ โดยอาจจะใช้เวลา 2-3 นาทีหรือเป็นชั่วโมงก็ได้และไม่ได้มีการกำหนดไว้ล่วงหน้า โดยนักวิจัยส่วนใหญ่จะสามารถกำหนดรายละเอียดหรือรายการในการสัมภาษณ์ได้ด้วยตนเอง (Carol A. Bailey 1996: 72-73)

การสัมภาษณ์อาจจะไม่มีการแบ่งแยกอย่างเท่าเทียมกัน สมาชิกบางคนอาจจะถูกสัมภาษณ์หลายครั้ง ในขณะที่คนอื่น ๆ อาจจะถูกสัมภาษณ์เพียงครั้งเดียวหรือ 2-3 ครั้ง บางครั้งการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการอาจเริ่มต้นระหว่างผู้วิจัยกับผู้ถูกศึกษาเพียงลำพังหรือมีบุคคลอื่น ๆ ร่วมอยู่กัน การสัมภาษณ์อาจจะต่อเนื่องเป็นเวลานานหลังจากสมาชิกคนแรกเสร็จสิ้น การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการจะไม่มีโครงสร้างและเป็นระบบแต่จะเป็นการพูดคุยและการค้นหาซึ่งกันและกันของทั้งสองฝ่าย (Neuman 1991: 367 อ้างใน Carol A. Bailey 1996: 73)

เนื่องจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นประเด็นเรื่องส่วนตัว ผู้วิจัยจึงใช้การสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว (face-to-face interview) เพื่อไม่ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกอายหรือรู้สึกไม่สบายใจเล่าเรื่องราวถ้ามี

บุคคลอื่นๆอยู่ร่วมในการสนทนาด้วย สำหรับการพบกันในครั้งนี้แม้ว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะคุยเก่ง แต่ผู้วิจัยก็ยังไม่ได้มีการเจาะลึกในรายละเอียดมากนัก โดยจะพูดคุยเกี่ยวกับภูมิหลังว่าเป็นใคร ภูมิลำเนาอยู่ที่ไหน ลักษณะของครอบครัวเดิม ระดับการศึกษา อาชีพที่ทำตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน รู้จักกับอดีตสามีได้อย่างไร ลักษณะของการดำเนินชีวิตภายหลังการแต่งงาน มีบุตรหรือไม่ แต่งงานกันก็เพิ่งตัดสินใจหย่าขาดจากกัน หลังจากหย่าแล้วอยู่กับใคร ดำเนินชีวิตอย่างไร พูดคุยถึงเรื่องทั่วไปเพื่อสร้างความคุ้นเคย พยายามไม่ให้ผู้รู้สึกเหมือนเป็นคนแปลกหน้า เพื่อให้บรรยากาศในการพูดคุยผ่อนคลายลงและเป็นกันเองมากขึ้น และหลังจากได้ข้อมูลโดยรวมในภาพกว้างแล้วผู้วิจัยจึงขอให้กลุ่มตัวอย่างเล่าเรื่องราวการตัดสินใจหย่าร้างของพวกเขาร่วมกับการสังเกต และการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยเพื่อเจาะลึก (in-depth interview) ในประเด็นคำถามต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยมีการกำหนดแนวทางของคำถามเอาไว้กว้างๆ เปิดโอกาสให้กลุ่มตัวอย่างได้เล่าประสบการณ์ของพวกเขาร่วมและมีการถามตอบไปมาระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยให้ความสำคัญกับกระบวนการในการตัดสินใจหย่าร้างและกระบวนการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้าง

การสังเกต (observations)

ในทางสังคมศาสตร์การสังเกตไม่ใช่เป็นเพียงการใช้สายตาดูมองเท่านั้น แต่เป็นการใช้ประสาทสัมผัสทั้งหมดของนักวิจัย ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ซึ่ง Carol A. Bailey (1996) ได้เสนอการสังเกตใน 3 ลักษณะ คือ

1. การสังเกตสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (observations of physical surroundings) ผู้วิจัยต้องให้ความสนใจกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเพราะมีความเกี่ยวข้องกับลักษณะทางสังคม และเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับผู้วิจัย เช่น ขนาดของบ้านหรือห้องพักจะเป็นสิ่งที่บ่งบอกว่ามีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างไร เมื่อนักวิจัยสังเกตลักษณะสภาพแวดล้อมทางกายภาพ จะทำให้เกิดความเข้าใจสิ่งที่เกี่ยวข้องของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพจากโลกทางสังคม บันทึกการสังเกตและการตอบสนองของผู้วิจัยจะช่วยให้มีความเข้าใจนัยสำคัญทางสังคมที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ผู้วิจัยต้องเข้าใจความหมายจากสภาพแวดล้อมที่สัมผัสได้ ไม่ใช่จากสิ่งที่คาดคิดเอาไว้อย่างเดียว

2. การสังเกตสมาชิก (observations of members) ผู้วิจัยควรเริ่มจากการสังเกตบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์หรือที่ตั้ง (setting) ควรจะเริ่มต้นการสังเกตจากลักษณะทางสถานภาพและบุคลิกภาพที่ง่าย ๆ โดยไม่ใช่ประสบการณ์ส่วนตัวของผู้วิจัยในการคาดเดาเองแต่ให้ใช้การสังเกต

การสังเกตลักษณะของบุคคลไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะลักษณะทางสถานภาพเท่านั้น ลักษณะทุกอย่างของบุคคลเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เช่น ส่วนสูง น้ำหนัก เสื้อผ้า ทรงผม เป็นต้น จะทำให้เห็นความแตกต่างในการปฏิสังสรรค์และเป็นสิ่งที่ควรบันทึก

3. การสังเกตพฤติกรรมที่เป็นคำพูดและไม่ใช้คำพูด (observations of nonverbal and verbal behaviors)

3.1 พฤติกรรมที่ไม่ใช้คำพูด การสังเกตส่วนใหญ่เป็นลักษณะของพฤติกรรม เช่น ใครเข้ามา ใครออกไป ใครทำอะไร กับใคร เมื่อไร อย่างไร กิจกรรมที่ทำเป็นประจำ รูปแบบของการใช้ชีวิต การเดินทาง เหตุการณ์พิเศษ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญและไม่ได้ตั้งใจ การเขียนรายละเอียดคำอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมเป็นสิ่งที่ตรงไปตรงมาและง่าย โดยมีเป้าหมายในการเข้าใจ ไม่ใช่การพรรณนา ผู้วิจัยสามารถประเมินความหมายที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม สิ่งหนึ่งที่สามารถช่วยให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี คือ ความสนใจอย่างใกล้ชิดเกี่ยวกับภาษากาย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างมากในการติดต่อสื่อสาร

3.2 พฤติกรรมที่เป็นคำพูด ผู้วิจัยต้องบันทึกเกี่ยวกับเนื้อหาของคำพูด น้ำเสียงของผู้พูด โดยตระหนักว่าการพูดไม่ใช่วัตถุประสงค์ของการรายงานของข้อมูลที่เป็นจริง การพูดเป็นส่วนหนึ่งและไม่ใช่อิสระจากโลกทางสังคม ดังนั้นจึงสำรวจวิธีการอธิบายเกี่ยวกับการใช้คำพูดว่าจะถูกใช้ในการให้ความหมายทางสังคมภายในบริบทของความสัมพันธ์ทางสังคม (Emerson 1988 อ้างใน Carol A. Bailey 1996) สิ่งที่สำคัญในการสัมภาษณ์ คือ ลักษณะของคำพูดและผู้พูด เช่น ประเภทของคำ คำแสลง (slang world) ภาษาเทคนิคหรือวิชาการ (technical worlds) หรือภาษาของกลุ่มวัฒนธรรมย่อย (argot) ต้องเข้าใจว่าพวกเขาใช้คำเหล่านี้ในความหมายอย่างไร

เทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่กล่าวมานี้ จะทำให้ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงภาพของปรากฏการณ์ตามการรับรู้หรือตามสายตาของบุคคลที่อยู่ร่วมในปรากฏการณ์นั้นๆ ได้อย่างแท้จริง สิ่งที่สำคัญยิ่งของขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ การพรรณนาอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ทำการศึกษา (Blumer 1969 : 42 อ้างในพงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532) เนื่องจากความจริงของปรากฏการณ์ทางสังคมใดใดเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมดสิ้นสมบูรณ์ เราไม่สามารถพรรณนาลักษณะของปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงต้องใช้ความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีเพื่อนำแนวทางและกำหนดขอบเขตจำกัดของการพรรณนาปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่เกิดขึ้นรวบรวมและได้รับการพรรณนาอย่างลึกซึ้งแล้วจะถูกนำมาวิเคราะห์ในรายละเอียดเพื่อพัฒนาความคิดรากฐานทางทฤษฎีและความสัมพันธ์ทั้งหลายที่มีความสำคัญ การวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินการควบคู่ไปกับขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อพิจารณาและปรับปรุงข้อเสนอในการสร้างทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาโนทัศน์และสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีต่อไป โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ที่เรียกว่า “วิธีอุปนัยเชิงวิเคราะห์” (analytic induction) ซึ่ง Howard S. Becker (1997: 195) เสนอว่าเป็นวิธีการพัฒนาและทดสอบทฤษฎีแบบกรณีต่อกรณี ผู้วิจัยต้องคิดวิธีในการอธิบายสำหรับกรณีแรกและทำการรวบรวมข้อมูล หลังจากนั้นก็ประยุกต์ใช้ทฤษฎีกับกรณีที่สองเมื่อได้รับข้อมูล ถ้าคำอธิบายของทฤษฎีมีความเหมาะสมเพียงพอก็จะเป็นการยืนยันทฤษฎีว่าไม่มีปัญหา และสามารถดำเนินการกับกรณีที่สามต่อไปได้ แต่เมื่อผู้วิจัยพบกับกรณีที่ขัดแย้งหรือเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม สมมุติฐานที่ใช้ในการอธิบายไม่สามารถใช้อธิบายได้ จะต้องเปลี่ยนแปลงการอธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้วิจัยกำลังพยายามอธิบาย โดยการรวมบางสิ่งบางอย่างเข้าด้วยกันเพื่อนำไปสู่ปัจจัยใหม่ ปัญหาจากกรณีศึกษาเหล่านี้จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงคำนิยามเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้วิจัยกำลังอธิบาย เป็นการกันกรณีที่ขัดแย้งออกไปจากลักษณะทั่วไป (universe) ของสิ่งต่างๆที่ถูกอธิบาย โดยปกติแล้วผู้วิจัยจะควบคุมกรณีศึกษาจำนวนมากด้วยวิธีการนี้ ในไม่ช้าผู้วิจัยจะให้คำนิยามใหม่ซึ่งไม่ใช่ประเภทของสิ่งต่างๆ ที่ทฤษฎีกำลังอธิบาย การดำเนินการทดสอบกรณีศึกษา การให้คำนิยามใหม่และการสร้างสมมุติฐานที่ใช้ในการอธิบายใหม่จะยังคงดำเนินต่อไปจนกระทั่งความสัมพันธ์ที่มีลักษณะทั่วไปคงอยู่จนสามารถยอมรับได้

โดยในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยจะต้องอาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีการปฏิสังสรรค์ สัญลักษณ์มาชี้แนะแนวทางในการสัมภาษณ์ เพื่อให้เกิดภาพความรู้และความเข้าใจในประเด็นต่างๆ โดยกรอบแนวคิดนี้จะให้แนวทางในการแสวงหาข้อมูลและการมองปรากฏการณ์ หลังจากนั้นผู้วิจัยจะต้องตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลว่าข้อมูลที่ได้มานั้นเพียงพอที่จะสะท้อนแบบแผนของปรากฏการณ์หรือไม่ และยังขาดข้อมูลในส่วนใดบ้าง ต้องมีการจัดระเบียบข้อมูล จัดกลุ่ม และแยกประเภทข้อมูล ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยได้รับประเด็นบางอย่างที่น่าสนใจเพิ่มเติมจากการเข้าไปร่วมรับรู้ประสบการณ์ในโลกของผู้ที่ถูกรับรู้ นอกจากนี้ผู้วิจัยต้องมีการบันทึกลำดับวันเวลาเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูล ทำให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้ตั้งแต่ต้นจนจบ มองเห็นภาพกว้างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาและทราบตำแหน่งที่ตั้งของเหตุการณ์ที่สนใจ ซึ่งในแต่ละวัน

ของการบันทึกภาคสนามจะต้องมีการวิเคราะห์เป็นส่วนๆ โดยอาศัยการชี้แจงจากแนวคิดและทฤษฎี เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในสถานการณ์นั้นๆ ทุกครั้งที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลจะต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่ไปด้วยเสมอ ซึ่งจะเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งต่อไป และอาจจะต้องมีการสัมภาษณ์ซ้ำในบางประเด็น และเมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลได้ตามที่ต้องการแล้ว จะต้องมีการวิเคราะห์ในภาพรวมทั้งหมดเพื่อสะท้อนแบบแผนร่วมของปรากฏการณ์การหย่าร้างของผู้หญิง